

CZU:811.18

[https://doi.org/10.52505/1857-4300.2024.2\(323\).07](https://doi.org/10.52505/1857-4300.2024.2(323).07)

Aspecte ale cercetării limbilor relict paleobalcanice și a idiomului trac

Ecaterina PLEȘCA

Cercetător științific

E-mail: ecaterina.plesca@sti.usm.md

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2686-3942>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM (Chișinău)

Aspects of the Research of Paleo-Balkan Relict Languages and the Thracian Idiom

Abstract

This article deals with some aspects related to the relict languages from the Paleo-Balkan cultural and linguistic space, highlighting some defining features of the studied area. Aspects are revealed about the place occupied by the Thracian language and Paleo-Balkan idioms are revealed following the dismemberment of the Indo-European linguistic domain. Special attention is paid to the Thracian idiom and the place it occupies among the relict languages of the Paleo-Balkan area. The article emphasizes the Indo-European and Paleo-Balkan character of the Thracian idiom, of its northern branch, Thraco-Dacian, and its participation, along with Latin, in the formation of common Romanian/of the Romanian language. For the most part, the article presents a synthesis based on some important works in the field concerned.

Keywords: relict languages, the Thracian language, cultural space, Paleo-Balkan linguistic area, pre-Latin substrat.

Rezumat

Articolul de față tratează unele aspecte ce țin de limbile relict din spațiul cultural și lingvistic paleobalcanic, punându-se în evidență unele trăsături definitorii ale arealului studiat. Se relevă aspecte despre locul ocupat de tracă și limbile paleobalcanice în urma dezmembrării domeniului lingvistic indo-european. O atenție aparte se acordă idiomului trac și locului pe care îl ocupă acesta printre limbile relict din arealul paleobalcanic. În articol se subliniază caracterul indo-european și paleobalcanic al idiomului trac, al ramurii sale nordice, traco-daca, și participarea acesteia, alături de latină, la formarea românei comune/a limbii române. În bună parte, articolul prezintă o sinteză realizată pe baza unor lucrări importante în domeniul vizat.

Cuvinte-cheie: limbi relict, limba tracă, spațiu cultural, areal lingvistic paleobalcanic, substrat prelatin.

Pentru prima dată problema legăturii etnogenezei și linguogenezei popoarelor și limbilor balcanice contemporane cu etniile balcanice vechi indo-europene a fost abordată în lucrările lui Johann Thunmann. Încă în anul 1774, în lucrarea *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, în subdiviziunea despre istoria și limba albanezilor și a vlahilor, Thunmann își expune cu perspicacitate ideea că albanezii sunt urmașii ilirilor, pe când vlahii sunt urmașii tracilor. Referindu-se la viziunea lui Thunmann, în legătură cu istoria veche a popoarelor din Peninsula Balcanică, A.V. Desnițkaia remarcă faptul că autorul a anticipat cu multe decenii tratarea ulterioară a acestei teme și, pe bună dreptate, poate fi considerat întemeietorul paleobalcanisticii (Desnițkaia 1970, p. 48).

Precizăm că obiectul de studiu al paleobalcanisticii este „periferia” civilizației antice în înțelesul tradițional al acestui cuvânt – Peninsula Balcanică, vestul Asiei Mici, sud-estul Peninsulei Apenine și insulele Mării Egee. Domeniul dat este unul interdisciplinar și cuprinde cercetarea vechilor procese de limbă, etnice și cultural-istorice din spațiul geografic indicat, cuprinzând cercetări ale fenomenului constituit în urma simbiozei și a contactelor milenare intensive din cadrul uniunii lingvistice paleobalcanice. Cât privește termenii „paleobalcanistică”, „limbi paleobalcanice”, „popoare paleobalcanice” aceștia sunt puși în legătură cu cea mai veche populație negreacă și nelatină a teritoriilor evidențiate mai sus (Neroznak 1978, p. 7).

Dintre idiomurile vorbite în imensul spațiu cultural paleobalcanic menționăm traca/traco-daca, ilira, vechea macedoniană, frigiana, de la care avem material de limbă atestat. „Pentru limbile preantice din acest colț al Europei dispunem de un număr foarte mare și variat de nume proprii (peste 2000), la care se adaugă câteva zeci de glose” (Vraciu 1980, p. 56); apoi pot fi alăturate și glosele din operele lexicografilor bizantini, mai cu seamă ale lui Hesychios (sec. VI d.Hr.) și ale lui Photios (*Ibidem*), precum și inscripțiile frigiene și mesapice (Neroznak, 1974, pp. 37-38) ș.a. În funcție de faptele de limbă de care dispunem pentru fiecare dintre ele, acestea se mai numesc și limbi *fragmentare*, *lacunare*, *onomastice* sau *mici* (numite „mici” nu după numărul purtătorilor lor, nici după însemnătatea lor, ci după volumul mic al monumentelor de limbă ajunse până în zilele noastre). Actualmente sunt cunoscute aproximativ 15 asemenea limbi, vorbitorii cărora s-au stabilit în Peninsula Balcanică și în teritoriile alăturate din Asia Mică/Anatolia, Italia și Egeida din timpurile cele mai vechi. Ar fi de subliniat că, după numărul de atestări, traca este cea mai reprezentativă limbă relictă din arealul lingvistic paleobalcanic. Mai mult, în felul ei, ea prezintă o zonă de tranziție/o verigă de legătură între regiunile situate la nord și nord-vest de Carpați și Anatolia.

Limbile relice/lacunare/onomastice/fragmentare au fost descrise în măsura în care o permit faptele de limbă atestate în fiecare dintre ele (alcătuirea glosarelor etimologice, a repertoriilor/indicilor de cuvinte, a corpusurilor de texte, în cazul

atestării acestora) (Neroznak 1978, p. 5). Chiar dacă aceste limbile în discuție au un caracter lacunar, însemnătatea lor în evoluția situației lingvistice și culturale din Balcani, Egeida (incluzând Grecia) și Asia Mică este deosebit de mare. Or, influența limbilor date a constituit aici numai o parte a unei influențe culturale mult mai largi, depășind cu mult cadrul lingvistic (Otkupșikov 1988, p. 6).

În contextul cercetărilor întreprinse până în prezent, se poate afirma că sud-estul Europei și Asia Mică „reprezintă o zonă de contact deosebit de activă, unde poate fi urmărită clar apropierea socioculturală și culturală dintre diverse etnii” și unde „se poate vorbi despre un continuum spațial-temporal. Anume în cadrul acestui continuum se înfăptuiesc împrumuturi cu caracter cultural-istoric între purtătorii sistemelor de valori asemănătoare sau apropiate”, iar „alegerea unui anume împrumut și adaptarea lui la sistemul dat de valori poate fi atât sincronică, cât și diacronică” (Fol 1988, p. 56), adică împrumutul a putut proveni din stratul cultural contemporan sau din cel moștenit din trecut. Spre exemplificare vom aduce date care dovedesc orientări opuse ale influențelor de la o epocă la alta. În neoliticul târziu grec (după 3500 î.Hr.), exportatorii de metal din Asia urmau mai ales drumul prin Troada „spre Egeea și Bazinul Dunării”, iar „odată cu ei se deplasau spre vest mereu alte populații din Anatolia (îndeosebi din Cilicia), Orientul Apropiat și Mijlociu, ale căror graiuri au lăsat urme apreciabile în nomenclatura Greciei Antice, denumiri cu sufixe în *-nt*, *-nd*, *-nth*, cum ar fi *Pindos*, *Corinthos*, și în *-ss*, ca *Larissa*, *Tilissos* etc. Urme lingvistice de la acești precursori ai grecilor au rămas și în unele nume de păsări și de plante (ca de pildă, *narkissos*)” (Piatkowski 1988, p. 23). În ultima fază a acestei perioade, civilizația cretană este „supusă unor încrucișări de influențe sosite din Peninsula Balcanică, din Asia Mică, peste Ciclade, din Siria și Egipt” (*Ibidem*, p. 24) – iată o cale pe care au putut să apară numele tracice în tăblițele crito-miceniene. În prima epocă a bronzului, civilizațiile orientale și egipteană influențează puternic culturile din Egeea și din estul Europei, inclusiv regiunile pontice, „unde bronzul și prelucrarea lui se impun în modul de viață” (*Ibidem*). Însă când în munții Transilvaniei și în Banat au apărut minele de cupru (a doua jum. a milen. III și primele secole ale milen. II) „acest metal prețios a luat și căile sudului” (*Ibidem*). Perioada respectivă a fost marcată în spațiul balcanic de așa-numita „sosire a grecilor” (cca 2300-2100 î.Hr.) (*Ibidem*, p. 23). Potrivit datelor din arheologie, apariția acestor triburi „coincide cu infiltrarea în bazinul egeean și în Asia Mică a vorbitorilor unor limbi indo-europene, care s-au modificat și s-au alcătuit în decursul timpului, prin adaptarea la substratul lingvistic local (greacă, limbile tracice, hitita, hurita, luwita, frigiana etc.)”, iar după sosirea lor „vaste porțiuni teritoriale vorbind încă graiuri preindo-europene sau protoindo-europene au rămas până târziu pe tot acest întins teritoriu...” (*Ibidem*, p. 28). Aglomerări de triburi vorbitoare de idiomuri indo-europene au apărut și în Anatolia. Etniile străine sosite recent „au creat faze noi în civilizația balcanică și anatoliană”, iar cu timpul

„s-au format așa-numitele dialecte grecești, la baza cărora se află un fond de cuvinte indo-european, adus de invadatori” (*Ibidem*, p. 29) și fondul de cuvinte autohton, identificat în urma unor cercetări aprofundate ale limbii vechi grecești, numit stratul pregrec sau pelasgic. Această perioadă de fuziune și adaptare, cu schimbări etnice și lingvistice, a fost numită miceniană (1900-1600 î.Hr.).

În nord însă, în prima jumătate a mileniului II î.Hr., culturile din spațiul carpato-dunărean atestă influențe puternice din ariile balcanică și egeică, iar purtătorii acestor culturi erau tracii. Spre exemplu, Troia VI și VII au dovedit certe corespondențe cu Tracia, iar în „secolele obscure” din istoria Greciei (1200-900), în spațiul carpato-pontic meșteșugarii mai reproduceau încă, prin tradiție, modele curente din strălucita cultură miceniană (tezaurul de la Hinova ș.a.) (*Ibidem*, p. 49). Potrivit istoricilor români, „triburile creatoare ale culturilor epocii bronzului pe teritoriul României (cel puțin spre sfârșitul acesteia) aparțin grupului indo-european al tracilor” (Bărbulescu, Deletant, Hitchins, Papacostea, Teodor 2012, p. 23). Tracii apar în urma indo-europenizării culturilor bronzului din spațiul geografic cuprins între Carpații Nordici, râurile Tisa, Vardar și Morava, Marea Egee și Marea Neagră. În epoca fierului timpuriu, „tracii populează Balcanii și bazinul carpatic” (IM 2010, p. 313). Tot în epoca fierului, în cursul sec. VII-VI î.Hr., s-a produs despărțirea tracilor: în tracii nordici sau geto-daci (populația de origine tracă care locuia în regiunile carpato-dunărene și pontice, până la Munții Balcani, cunoscută în izvoarele istorice antice sub numele de daci și geți) și tracii propriu-ziși, tracii de sud/sud-dunăreni. Individualizarea geto-dacilor din marea masă a tracilor a constituit „pe tot parcursul existenței lor, o unitate etnică și lingvistică, cu o cultură materială și spirituală proprie” (Enciclopedia 1996, p. 178). „Tracii sud-dunăreni «intră în istorie» odată cu epopeile homerice”, pe când „informațiile despre tracii nord-dunăreni sunt mai târzii (secolul al VI-lea î.Hr.)” (Bărbulescu ș.a. 2012, p. 23). Respectiv, tracii nordici și arealul lor de locuire carpato-dunărean sau geto-dac constituie extremitatea nordică a continuumului cultural și lingvistic paleobalcanic, din care familia de limbi indo-europene a păstrat unele relice.

Idiomul trac, despre care știm prea puțin, „era cu siguranță o limbă indo-europeană din grupul satăm”, afirmă C. Tagliavini (1977, p. 112). Caracterul indo-european s-a păstrat în întreaga structură a idiomului trac, atât cât îl cunoaștem, în vocabular, fonetică, nume proprii, mai puțin în morfologie, acesta reprezentând rezultatul evoluției stării moștenite din indo-europeană. Faptele lingvistice [10 inscripții, majoritatea fragmentare (+ 40 de texte fragmentare de pe insula Samothrake), 48 de glose, 39 de nume dacice de plante (după Neroznak 1978, pp. 40-64)], consideră C. Poghirc, „obligă la delimitarea unui teritoriu lingvistic trac (din nordul Greciei și până pe versantul nordic al Munților Balcani) învecinat la vest cu teritoriul iliric (din nord-vestul Mării Adriatice) și, la nord, cu teritoriul daco-moesian (cuprinzând vechea Dacie, cele două Moesii și, poate, Dardania)” (ILR, II 1969, p. 313). După

aceiași autor, C. Poghirc, materialul lingvistic dac constă din glose (57 de nume de plante), nume proprii (vreo 40 de hidronime, cca 150 de toponime/oiconime, antroponime, etnonime, teonime) și inscripții (interpretate nesigur) (*Ibidem*, pp. 314-316).

Atât prin substratul traco-dac, cât și prin stratul latin, româna este o limbă indo-europeană. Tot de origine indo-europeană este și limba de adstrat, slava veche. Faptul dat ne permite să ne sprijinim în studiul comparativ cu mai multă siguranță pe materialul atestat și reconstruit din limbile indo-europene paleobalcanice, precum și pe materialul din celelalte limbi indo-europene și pe reconstrucțiile făcute pentru indo-europeana comună. La acestea pot fi alăturate cele 89 de cuvinte autohtone sigure, după Gr. Brâncuș, sau 115, după Gh. Mihăilă, și 44 de cuvinte considerate autohtone probabile, după Gr. Brâncuș, sau 45, după Gh. Mihăilă (Brâncuș 1983; Mihăilă 2006; 2010) atribuite substratului traco-dac al românei. Observăm că numărul de cuvinte atribuite substratului diferă de la un cercetător la altul. În urma unor investigații aprofundate, numărul lor ar putea crește din contul cuvintelor cu etimologie necunoscută/nesigură, precum și al celor pentru care sursele propun doar confruntarea cu lexeme din limbile balcanice.

Cum bine se știe, elementele traco-dace au fost transmise românei prin latina carpato-dunăreană, iar „fizionomia latinei dunărene nu poate fi considerată completă fără împrumuturile din substratul traco-dac, care îi conferă acesteia un caracter specific” (Brâncuș 2007, p. 180). Prin urmare, componenta traco-dacă a participat la formarea românei comune, fiind supusă acțiunii acelorași reguli/legi ale acesteia ca și latina, „substratului autohton revenindu-i aici un rol însemnat, chiar dacă nu-i cunoaștem în amănunte și cu precizie toate efectele” (Vraciu 1980, p. 171).

După cele aproximativ două secole de cercetări, cadrul lingvistic indo-european ne este cel mai cunoscut azi și tot el ne oferă cele mai multe posibilități în cercetarea limbilor relict, printre care se află traco-daca și majoritatea limbilor paleobalcanice. Gr. Brâncuș ne indică două dintre ele: „pentru unele etimologii se apelează la materialul comparativ oferit de alte limbi (ilira, vechea macedoneană, vechea greacă) vorbite în antichitatea preromană în Balcani, pe considerentul ipotetic că unele cuvinte aveau o circulație mai largă, deci existau și în traco-dacă” (Brâncuș 1983, p. 9). Adică, în cazul acesteia, se recurge la puținele fapte cunoscute din limbile paleobalcanice. (Cu atât mai mult că unii cercetători vorbesc despre înrudirea lor genetică.) Însă „reconstrucția etimonurilor traco-dace e posibilă și prin comparația cu alte idiomuri indo-europene mai îndepărtate de aria târzie a traco-dacilor sau cu care, în anumite epoci, traco-daca a putut veni în contact (balto-slave, germanice, indo-iraniene etc.)” (*Ibidem*, p. 10).

Comparația cu idiomuri indo-europene și paleobalcanice ridică probleme dificile, direcționând cercetarea elementelor autohtone spre perioade de timp pentru care ne lipsesc monumentele scrise, recurgându-se astfel la reconstrucție. Întrucât „orice

reconstrucție trebuie să pornească de la o comparație între cel puțin doi termeni [...] în cazul în care al doilea termen al comparației nu există, refacerea formei inițiale este, în mod obiectiv, foarte dificilă, iar rezultatul ei, nesigur”. Iată de ce „cu puține excepții, rezultatele acestor comparații nu sînt însă sigure” (*Ibidem*). Urmează deci ca metodică cercetării limbilor relictă să fie îmbunătățită.

În opinia unor lingviști, datele din tracologie sunt subestimate și insuficient aplicate în investigații de indo-europeică, disciplină în special lingvistică. Pe de altă parte, puținele date de limbă tracă de care dispunem nu pot fi folosite în reconstrucția tuturor nivelelor indo-europenei comune, însă ele pot avea un rol însemnat în dialectografia areală indo-europeană (Gindin 1988, p. 5). Ne referim, întâi de toate, la arealul cuprins între Carpați, Peninsula Balcanică, Asia Mică și Egeida, păstrând urme ale tracilor și ale purtătorilor culturilor neolitice care, după încălzirea climei, au „cucerit” neolitizând regiunile din nordul Mediteranei.

Din motivele evocate mai sus, precum și din altele legate de științele conexe, cercetarea limbilor relictă din familia de limbi indo-europene continuă să rămână una dintre problemele actuale ale lingvisticii. Sigură este doar originea lor indo-europeană, însă despre relațiile lor genetice și de areal, despre locul ocupat în urma dezmembrării arealului lingvistic indo-european nu cunoaștem prea multe, fapt explicat nu numai prin sărăcia materialului de limbă pe care îl deținem, ci și prin investigarea insuficientă a întregului material de limbă pe care îl deține tracologia și paleobalcanistica în general (*Ibidem*). Potrivit nivelului actual al cercetării materialului lacunar din limbile relictă, mai bine cunoaștem fonetica, în gramatică – doar morfologia numelui, într-un grad neînsemnat, lexicul onomastic îl cunoaștem datorită numeroaselor atestări, precum și lexicul comun într-un volum nu prea mare.

Chestiunea despre locul tracei printre dialectele indo-europene este abordată de lingvistul german W. Porzig în cunoscuta sa lucrare „Die Gliederung des indogermanischen Sprachgebiets” (Dezmembrarea domeniului lingvistic indoeuropean), plasând traca în grupul dialectal oriental, alături de baltică, slavă și toharică, iar cât privește inovațiile, plasează traca și frigiana, pe cât poate fi sesizat acest lucru, alături de arică, baltică, slavă, armeană și greacă (Porzig 1964, pp. 313, 316), cu toate că spațiul ocupat de limbile tracă și frigiană prezintă o pată albă în partea răsăriteană a arealului lingvistic indo-european (*Ibidem*, p. 229). Căutările sale privind materialul de limbă tracă se reduc la o singură inovație, relativ târzie, a limbilor greacă și tracă, anume la gr. *πόρος* „trecătoare, vad”, care corespunde celui de-al doilea component în denumirile geografice tracice compuse *-πορος* și *-παρα* „vad, trecere” (din i.-e. **bora*) (*Ibidem*). La tracicul *-παρα*, însă și la variantele dialectale *-pera*, *-phara*, *-παρος*, din atestări ale numelor geografice compuse precum *Agata-para*, *Bessa-para*, *Breiero-phara*, *Βρεντο-παρα*, *Δαρδά-παρα*, *Subzu-para*, *Tranu-para*, din i.e. **poro-s* (**porā?*), se referă în

cercetările sale și lingvistul bulgar Vl. Georgiev, aducând drept cel de-al doilea component al comparației pe gr. *πόρος* „trecere, vad” (Georgiev 1958, p. 121). Faptele de limbă aduse ne vorbesc despre o situație dialectală în spațiul lingvistic populat de traci, despre vechimea mare a elementului tracic în discuție, care a parcurs calea de la apelativ la parte constitutivă a unui toponim compus, despre un model de formare a toponimelor tracice și despre vastul areal de răspândire al acestuia. Pe baza datelor menționate, posibil, am putea construi izoglosa „tr. *-πορος* și *-παρα*”, pusă în raport cu gr. *πόρος*. Faptele analizate demonstrează vechimea tracilor și a idiomului/idiomurilor vorbite de aceștia în spațiul geografic de locuire. Identificarea elementelor comparabile demonstrează contactele îndelungate și strânse între greci și traci în arealul lor de locuire și pătrunderea faptelor de limbă/împrumuturilor dintr-un idiom în altul. În acest context este relevantă observația făcută de Iu. Otkupščikov precum că, deseori, onomastica tracă nu poate fi delimitată de cea greacă, date fiind asemănările însemnate între sistemele onomastice din limbile menționate. Drept exemplu, el aduce compusele: gr. Ἑπτάπορος [trad. *Șaptevaduri* = „care are șapte vaduri”], râu în Troada, cunoscut și cu numele Πολύπορος [trad. *Multevaduri* = „care are multe vaduri”] (Strabon, XIII, 602-603), cu al doilea element de compunere de origine tracă, la fel ca în Βόσ-πορος [trad. *Vadul-boilor*], în prezent strâmtoarea Bosfor. Tracului Ἑπτάπορος în greacă îi corespund semantic compusele apelative *ἑπτά-στομος* „cu șapte guri”, *ἑπτά-πορος* „care are șapte căi” și.a. În legătură cu tracicul *-πορος* ar mai fi de spus următoarele. Iu. Otkupščikov observă că „în onomastica pregreacă (resp. tracică și cariană) are o atestare sigură corelația dintre numele de râuri în *-ος* și numele de persoană în *-ις* ca, de exemplu, Ἑπτάπορος (râu în Troada) – Ἑπτάπορις (nume de persoană trac), Ἰμβρασσοί (râu pe insula Samos) – Ἰμβρασσις (nume de persoană carian) și.a. (Otkupščikov 1988, pp. 30-31). Prin urmare, structura formală și semantica faptelor examinate mai sus dovedește existența unor vechi și intense contacte culturale și de areal dintre vorbitorii limbilor paleobalcanice și posibila lor înrudire genetică.

În ce privește inovațiile, W. Porzig ajunge la concluzia că în multe privințe traca și frigiana, în măsura în care poate fi sesizat acest lucru, pot fi apropiate, împreună cu armeană, de arică, baltică, slavă și greacă, limbi din grupul oriental, care atestă însemnate inovații comune (1964, p. 314).

Spre ex., pentru denumirea „viermelui” în arică, celtă, baltică și slavă avem pe **q^urmis*, pe când în greacă, parțial în slavă, în latină și germană apare *urmis, ultima o inovație în domeniul indo-european. Astfel, forma **q^urmis* este răspândită atât în răsărit (v.ind. *kṛmi-*, lit. *kirmis* „vierme”, v.prus. *girmis* „larvă”), cât și în apus (irl. *cruim*, cimr. *pryf* „vierme”); o avem atestată și în limbile slave contemporane, cf.: srb./cr. *črn*, slov. *čřm* „carabuncul”, însă v.sl.bis. *čřmьnъ* cu sensul „έρυθρός, roșu” (de la *čřmь „vierme”). Aceasta este forma păstrată mai ales în regiunile periferice ale domeniului. Inovația *urmis, dimpotrivă, este răspândită în regiunile

centrale ale domeniului dialectal indo-european, cf.: lat. *vermis*, got. *waúrms*, ukr. *vermjanny* „roșu” (cp. v.sl.bis. *čрътънь* „roșu”), gr. *beot.* numele de persoană *Φάρμιχος* (*Ibidem*, p. 307).

Ambele denumiri ale „viermelui” din limbile indo-europene le avem în limba română: *ciormă* (Maramureș, nordul Transilvaniei), *ciorman* (Maramureș), *ciormag* (Bucovina) „vierme, vierme alb” (Seche 1982, p. 1074; DgS 2013, pp. 288, 2043; DELR 2011, p. 267) ca regionalisme, iar inovația din indo-europeană o avem moștenită prin lat. *vermis* „vierme, insectă”. Al. Ciorănescu consideră cuvintele românești *ciormă*, var. *ciorman* și *ciormag* „vierme” un împrumut din sl. *čirmŭ/čъrmъ* „roșu”, aducând și derivatul *ciormoiag*, prin care sunt desemnate diverse specii de condroniu (Ciorănescu 2002, p. 197). DELR însă îl dă cu etimologie nesigură, presupunându-se un probabil ucr. *čorm din v.sl. *čirmŭ „un soi de vierme” (DELR, II 2011, pp. 266-267). Observăm că cuvintele românești au înțelesul vechi, desemnând animalul nevertebrat. În opinia noastră, rom. *ciormă* poate fi inclus printre cuvintele ale căror etimologie urmează să fie revăzută în urma unei examinări aprofundate, potrivit îndemnului lui A. Vraciu, ca o potențială moștenire din limba de substrat, cu rădăcini culturale și lingvistice prelatine, or, posibilitățile cresc.

Studiind limbile neolatine și problema (sub-)stratului prelatin, cunoscutul romanist italian C. Tagliavini face următoarea constatare: „dacă latina, în cucerirea sa, când lentă, când rapidă, ar fi găsit pretutindeni o singură populație, dacă aceasta ar fi fost totdeauna și peste tot, cel puțin în mod relativ, autohtonă, am avea sub latină un simplu și unic „strat”, adică un „substrat”. Dar de cele mai multe ori condițiile etnice erau încă de pe atunci complexe; latina a găsit populații plurilingve, iar acolo unde a găsit populații omogene din punct de vedere lingvistic, acestea se suprapuseră, de mai multă sau puțină vreme, altor populații anterioare și păstrau încă urme ale unor substraturi, care devin astfel, față de latină, „sub-substraturi” (Tagliavini 1977, p. 114). În acest sens, studii importante s-au făcut privind substratul lingvistic al idiomurilor vorbite în sudul Europei înaintea expansiunii limbilor latină și greacă din această parte a continentului, aducându-se precizări serioase. S-a dovedit că cea mai mare parte a toponimiei clasice se explică prin acele limbi dispărute dintre care singura mărturie în Europa a rămas limba bască. Lexicul și structura lor gramaticală le apropie/țin, în grade diverse, de etruscă, limbile paleocaucaziene, hamitice vechi din Africa și Mesopotamia, semitice (Lahovary 1955, p. 109). Referindu-se la latină și greacă, N. Lahovary menționează că „în aceste limbi s-au făcut împrumuturi considerabile din limbile care le-au precedat în Italia și în Peninsula Balcanică, pentru că invadatorii găsiseră aici o civilizație mai bogată în totalitatea ei și mai avansată decât ale lor” (*Ibidem*, p. 109). Faptul dat ne vorbește despre continuitatea culturală și lingvistică în sudul Europei, inclusiv în Balcani, încă în epocile străvechi.

Cu toate că limbile relice paleobalcanice nu ne oferă posibilități largi în investigarea lor, rezultatele obținute în paleobalcanistică (cu componentele: arheologie și arte, filologie, istorie și lingvistică) sunt revelatoare, mai cu seamă începând cu anii postbelici și până în prezent. Dacă e să ne limităm numai la examinarea materialului de substrat, comparat cu faptele atestate în textele din mileniiile II-I î.Hr., ar fi de menționat mulțimea de observații făcute asupra toponimiei, care arată *aceleași modele de formare* în Grecia continentală, în Tracia și în Asia Mică (Kretschmer 1896; Schachermeyr 1967; Gindin 1981); s-a dovedit originea greacă, paleobalcanică a crito-micenienei și posibilitatea influenței din partea limbii hieroglifice cretane; a fost identificat stratul indo-european al lexicului pregrec în limba greacă (Georgiev 1941-1945; Otkupščikov 1988) ș.a. Descifrarea textelor crito-miceniene din cea de-a doua jumătate a mileniului II î.Hr., alături de rezultatele cercetărilor arheologice, constituie o sursă sigură folosită de știință. Acestea erau scrise în cel mai vechi dialect al limbii grecești, numit de specialiști dialectul micenian. Însă mileniul II î.Hr. este și perioada de formare a tracilor, perioadă caracterizată printr-o configurație etnică complexă în spațiul vizat, reprezentând, așa cum am menționat mai sus, o zonă de contacte active ce formau un continuum spațial și temporal în care tracilor le-a revenit un loc însemnat.

Referințe bibliografice:

BĂRBULESCU, M., DELETANT, D., HITCHINS, K., PAPACOSTEA, Ș., TEODOR, P. *Istoria României*. Ediție revăzută și adăugită. București: Corint, 2012.

BRÂNCUȘ, Gr. *Vocabularul autohton al limbii române*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

BRÂNCUȘ, Gr. Substratul traco-dac – componentă a românei comune. În: *Studii de istorie a limbii române*. Vol. I. București: Editura Academiei Române, 2007.

CIORĂNESCU, Al. *Dicționarul etimologic al limbii române*. București: Editura SAECULUM I.O., 2002.

DgS = COBET, D., MANEA, L. *Dicționar general de sinonime al limbii române*. Chișinău: GUNIVAS, 2013.

DELR, II = *Dicționarul etimologic al limbii române*. Volumul II. Partea 1.: Litera C: Ca – Cizmă. București: Editura Academiei Române, 2011.

Desnițkaia = ДЕСНИЦКАЯ, А.В. *Албанский язык и история сравнительного языкознания. Балканская филология*. Ленинград: Издательство «Наука», 1970.

Enciclopedia = *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, volumul II, D-L. București: Editura Enciclopedică, 1996.

Fol = ФОЛ, А. Доклассическая Греция и мир фракийцев. În: *Международный симпозиум „Античная балканистика б”*. Этногенез народов Юго-Восточной Европы. Этнолингвистические и культурно-исторические взаимодействия Балкан и Циркумпонтийской зоны. 18-22 октября 1988 г. Тезисы докладов. Москва, 1988, с. 55-56.

Georgiev = ГЕОРГИЕВ, В.И. *Исследования по сравнительно-историческому языкознанию. (Родственные отношения индоевропейских языков)*. Москва: Издательство иностранной литературы, 1958.

Gindin = ГИНДИН, Л.А. Значение данных фракологии в комплексе проблем индоевропеистики. În: *Международный симпозиум „Античная балканистика 6”*. Этногенез народов Юго-Восточной Европы. Этнолингвистические и культурно-исторические взаимодействия Балкан и Циркумпонтийской зоны. 18-22 октября 1988 г. Тезисы докладов. Москва: 1988. с. 5-8.

ILR, II = *Istoria limbii române*. Volumul II. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969.

IM = *Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V)*. Chișinău: S.n., 2010 (Î.S.F.E.-P. „Tipografia Centrală”).

LAHOVARY, N. Contribution a l’histoire linguistique ancienne de la région balkano-danubienne et à la constitution de la langue roumaine: les éléments pré-Indo-Européens. În: *Vox Romanica*. Vol. 14, 1955. pp. 109-136.

MIHĂILĂ, Gh. *Cuvintele de origine autohtonă în limba română: discurs de recepție*. București: Editura Academiei Române, 2006.

MIHĂILĂ, Gh. *Contribuții la studiul cuvintelor de origine autohtonă în limba română*. București: Editura Academiei Române, 2010.

Neroznak = НЕРОЗНАК, В.П. *Палеобалканские языки. Ареальные и генетические отношения*. Москва: Издательство «Наука», 1974.

Neroznak = НЕРОЗНАК, В.П. *Палеобалканские языки*. Москва: Издательство «Наука», 1978.

Otkupščikov = ОТКУПЩИКОВ, Ю.В. *Догреческий субстрат. У истоков европейской цивилизации*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1988.

PIATKOWSKI, Adelina. *O istorie a Greciei Antice*. București: Editura Albatros, 1988.

Porzig = ПОРЦИГ, В. *Членение индоевропейской языковой области*. Traducere din germană. Москва: Издательство «Прогресс», 1964.

SECHE, Luiza, SECHE Mircea. *Dicționarul de sinonime al limbii române*. București: Editura Academiei Române, 1982.

TAGLIAVINI, C. *Originile limbilor neolatine*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1977.

VRACIU, A. *Limba daco-geților*. Timișoara: Editura Facla, 1980.

Notă: Articol elaborat în cadrul subprogramului de cercetare 010301 „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică”, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM.

Primit: 01.10.2024

Acceptat: 05.12.2024